

Владислава Гордић Петковић
 Филозофски факултет, Нови Сад

КЊИЖЕВНИ ЈУНАК КАО ИНТЕРЕС ТЕКСТА

Рад ће се на примеру три романа из савремене англофоне и српске књижевне продукције позабавити питањем утицаја које књижевно дело остварује на ствараоца и читаоца. У фокусу интересовања биће роман настао у поступку реинтерпретације књижевног класика („Широко Саргашко море“ Џин Рис, писан по предлошку „Џејн Ејр“ Шарлоте Бронте), роман који фикционализује живот књижевног ствараоца („Господар“ Колма Тојбина, романсирана биографија Хенрија Џејмса) и роман који сам ритуал читања претвара у алтернативни свет и извор моћи („Ситничарница ‘Код срећне руке’“ Горана Петровића). У сва три случаја цитат, алузија и пародија функционишу као покретачки механизми књижевног поступка, а уметнички домет зависи само од успеха да се испуни контроверзни задатак постављен књижевном јунаку – задатак да, иако позајмљен из живота или књижевности, функционише као оригиналан и самосвојан.

Кључне речи: књижевни јунак, роман, карактеризација.

Као аргументација тезе да је тематска разноликост романа уистину бескрајна може послужити једна имагинарна биографија америчког романсијера Хенрија Џејмса, фикционална форма тенденциозно конструисана на основу фактографских података. Кључна тема *Господара* Колма Тојбина није живот, већ одустајање од живота – одустајање од промене, ризика и изазова, и, уместо тога, препуштање конвенционалним оквирима егзистенције у грађанском друштву, као да су они једина могућност која се човеку нуди. Дистанцирајући се од свих изазова и сваке непредвидљивости, Тојбинов Хенри Џејмс је крут и опрезан човек, напет и несигуран, у грчу и на опрезу, у вечитом страху да би његов мукотрпно стечен спокој могло да угрози нешто непредвиђено, нешто попут налета страха, тескобе, смрти ближњег, санкционисане хомосексуалне емоције. Хомофобија се у Тојбиновом роману проширује од уских оквира безличног стереотипа до граница личне трауме, до границе непризнатог, недозвољеног и непријатељског. Друштвено санкционисање хомосексуалности представљено је кроз судски скандал везан за

Оскара Вајлда. Вајлд је симболичко отеловљење свега оног од чега Џејмс зазире: комерцијалног позоришта, уметничке ексцентричности, проблематичне репутације, маргиналног сексуалног идентитета. Вајлд је, исто тако, оличење свега што Џејмс потајно прижељкује. Два писца претворени су у књижевне јунаке који јасно симболизују антиподе: непристајање и одустајање.

Роман Горана Петровића *Сићиничарница 'Код срећне руке'* дели са Тојбиновим *Господаром* интерес за протагонисту који одустаје од живота и повлачи се у самоизабрани свет књига и, штавише, у грађење паралелне егзистенције која је у случају Петровићевог Анастаса Бранице чак и дословна *градња* куће. Испрва, та је кућа скровиште за уживање у љубавном блаженству; кад љубави нестане, она постаје место утехе и спокоја. Оба романа шаљу поруку – у исти мах ироничну и елегичну – о интимној и социјалној репресији жеље: немогуће је укинути непредвидљивост и пројектовати будућност. И Тојбинов и Петровићев јунак живе у виртуелном свету потпуног читања, у свету потпуне уметности и духовности који треба да укине онај емпиријски и егзистенцијални. Читање предодређује њихов не само интелектуални профил, већ и еротски идентитет. У читању налазе љубав и замену за њу.

Животни избор прозног јунака Хенрија Џејмса редукован је на настојање да се сфера интимног (а тиме превасходно еротског) потисне и укине, а сфера интелектуалног привилегује. Интерес јунака да сузбије емоције и нагоне који га застрашују и чине несигурним претвара се у интерес књижевног текста да покаже и поткаже трагично претварање хомосексуалног у асексуално, непознато, опасног и флуидног идентитета у конвенционалну гротеску, да предочи систематско гушење емоција које резултира у обестрашћености и безосећајности. Тојбин врло сугестивно слика „премештање“, трансфер Џејмсових интереса са једне маргине на другу – са освешћивања хомосексуалне жеље на стварање уметности која неће подилазити масовном укусу. Уметничком делу биће додељена дужност да предочи разлику каква није остварена на плану идентитета. Џејмова заокупљеност формалним обележјима прозног текста иронично пресликава његов интимни напор да обузда и победи неприличне сексуалне и емотивне пориве – као што се протејска форма романа не може опколоти ни савладати егзактним правилима, као што свест приповедача нужно бива омеђена и одређена његовим видокругом, тако се ни људски живот не може божанском интервенцијом учинити спокојним и предвидљивим. Своје најближе пријатеље и рођаке Џејмс преводи у књижевне јунаке, баш као

да тиме жели да победи непредвидљивост живота и оствари своју фикс идеју о потпуној контроли.

Одлагање и избегавање емотивних ризика показује се у снази нескривене ироније, јер Џејмса ће све одлагане животне неминовности тешко кажњавати: његов самонаметнути мир драматично ће бити пољуљан непризнатом емоцијом према лепом и прорачунатом вајару Хендрику Андерсену, а трагично обележен самоубиством блиске пријатељице Констанс Фенимор Вулсон. Жељени љубавни контакт иронијски се своди на додир гробљанске мачке која се у пролазу мазно и нехајно очеше о Џејмсову ногавицу; то се дешава баш у тренутку пропуштене физичке блискости са лепим младићем. За одбијање приснијег односа са Констанс Џејмс ће бити кажњен тако што ће морати да се суочи са њеном физичком егзистенцијом на посредан и крајње непријатан начин – биће принуђен да се након њеног самоубиства побрине за њену гардеробу. Хаљине које за живота власнице види само као конвенционалну грађанску љуштuru, а никад као еротску поруку о женској жељи, Хенри мора да пребира и прегледа онда кад је од њихове власнице остао само нејасан мирис парфема – онда кад је нестало тело које одећа открива и наговештава. Пародијска снага изневерене блискости је брижљиво градирана, јер Џејмс не може никуда побећи од сексуалности и тела: Констансину одећу немогуће је поклонити, бацити и спалити јер носи жиг анатеме која прати самоубице, жиг коби и зле среће. Једино решење биће да њене хаљине и рубље побаца у море; слика Хенрија Џејмса који посматра како клобук кринолине тоне у воду горак је и ироничан приказ немогућности да се присуство тела игнорише.

Један од јунака романа *Ситничарница 'Код срећне руке'* Анастас Браница проглашен је „малчице суманутим“ и „чудаком“, „јер се у књигама наводно сусреће са неком Енглескињом (...) што хиљадама миља одавде чита исти наслов (...) не би ли се „виђала“ са својим љубавником“ (Петровић 2000: 149); као његове књишке љубави помињу се и „нека Русиња“ којој је од свег богатства остала „умољчана породична библиотека“, а чак и „тинглтангл певачица“ (Петровић 2000: 150). Младића који по повратку са студија у Француској живи изолован у свом београдском дому околина са подсмехом карактерише као „фантасту од детињства“, „паризлију“ и „особењака“, чак и као „беспризорника“, мада се помиње и да је „у доба рата за рачун француског генералштаба „читао“ секције где су се имале водити одсудне битке“, јер је могао да види „сваку чуку, јаругу или козју стазицу“, и знао распоред сваког дрвета које би

могло послужити као заклон митраљеском гнезду. Кад се почне говоркати о „још мање вероватним маштаријама“ као што су покретне слике, пренос говора и музике кроз ваздух и прелетање океана, суграђани ће изгубити интерес за Браницу, за ког се чак каже да је био кадар да на карти открије тачан положај спрудова, гребена, плутајућих бомби, крстарица и торпиљерки.

Анастас Браница ће у књизи о хеленистичкој архитектури, коју чита зато што није популарна па се у кретању кроз њу не судара са пуно читалаца, срести своју највећу љубав, Натали Увил. Љубав ће га и мотивисати да напише роман само за њих двоје. Јунак Горана Петровића Анастас Браница бира да пише књигу која ће постојати у само једном примерку: иако књига неће спречити патњу и бол због Наталине удаје, она је простор контроле и предмет ауторских интервенција. Свака књига без разлике, била она роман, речник или уџбеник, представља свет паралелан реалном, свет у коме се срећу сви они који исту књигу читају у истом тренутку, било да су љубавници или непријатељи. Ипак, паралелни свет не може укинути разлике које су успостављене у реалном: Анастас и Натали састају се у роману који Анастас пише, као павићевска алегорија Балкана и Европе који се могу заволети иако им интереси никад неће бити сродни. Натали ће се вратити у домовину Француску, удати се за дугогодишњег вереника, свог љубавника Анастаса никад неће упознати у физичком свету. Петровићев роман отуд представља горку илустрацију тезе о несавршености имагинарних светова. Интерес јунака да живи потпун живот у некомплетном свету претаче се у интерес текста да осветли прометејски напор таквог протагонисте да постигне немогуће – или да обичне, људске тежње оствари на крајње необичан, алтернативан начин, на рубу идентитета, у тренутку претварања личности у читалачки субјект. На потпуно различите начине, Тојбин и Петровић указују да књиге не могу заменити живот, да артифицијелна димензија потпуног читања и потпуног спокоја није могућа – или, барем, није идеална: али док Тојбин конструише биографију реалног писца и његов замишљени идентитет, Горан Петровић пројектује имагинарну биографију имагинарног јунака тако што га смешта на границу реалистичког и фантастичног, романа и бајке. Кроз књижевни лик тако се преламају различити интереси аутора и текста – амбиција текста да реализује идеалну димензију бивствовања и амбиција аутора да критички преиспита недостижну утопију.

Док романи Колма Тојбина и Горана Петровића штедро користе постмодернистичку концепцију протагонисте изолованог од

реалног света и уроњеног у свет текста, роман *Широко Саргашко море* ауторке Џин Рис искористиће могућности позајмљеног заплета и позајмљених јунака. Овај роман, написан пре четири деценије, „паразитира“ на сужејној матрици *Џејн Ејр*, уводећи „егзотичне“ теме и гласове у англофону књижевност. Рисова модификује заплет викторијанског класика како би његови маргинализовани протагонисти добили „свој“ текст који ће рефлектовати другачије виђење историје, литературе, поднебља, идентитета појединца. Жељу да се *преиспита* велике нарације западне књижевности рађа потреба да се истражи тишина која као вид „културне контроле“ обавија маргиналне ликове класичног романа: сиромашне, умно поремећене, злочинце и „невидљиве“.

Док је у виђењу Шарлоте Бронте „лудакиња с тавана“ Берта Рочестер извор страха, насиља и страдања – метафора исте оне особине живота да буде непредвидљив која опседа Хенрија Џејмса – у роману *Широко Саргашко море* умно поремећена заточеница добија и биографију и одбрану, и легитимитет и мисију. Главна јунакиња Антоанета Козвеј, тај алтернативни глас који се у роману Шарлоте Бронте никада није чуо, и у роману Рисове осујећена је на више начина. Мешовито порекло и породична историја менталних поремећаја аутоматски је маргинализују: као бела Креолка, Антоанета не припада ниједној социјалној и културној матрици, њен је интегритет толико рањив да га неповратно може уништити оно злобно, мада у бити нешкодљиво говоркање околине које Анастасу Браници није ни на који начин могло наудити.

Главни мушки лик из романа *Џејн Ејр*, Рочестер, у верзији Џин Рис нема име: поступком уопштавања и обезличења каквим су у дугом току књижевне историје обично портретисане жене, он је сведен на нејасну представу викторијанског мушкарца и патријархалне моћи, али и на изричиту претњу Антоанетином крхком спокоју, никад формулисаном идентитету, никад изабраном начину живота. Уместо брачне и породичне идиле којом викторијански романијер награђује протагонисте у финалу романа, Антоанети је брак извор немира и несреће, породични живот узрок страдања и патње, а темељ супружничког односа страсна мржња. Као неговаатељица инвалида и сурогат-мајка, Џејн Ејр ће постати прихватљива верзија викторијанског „кућног анђела“, супруга удовца сурово кажњеног осветом „лудакиње са тавана“; сама „лудакиња“ Берта страдаће у пожару као демон самоуништења. Антоанета губи чак и проблематични идентитет расног мешанца и аутсајдера, заменивши га за потпуну невидљивост болеснице, лудакиње, алкохоличарке и

заточенице. Крај *Широког Саргашког мора* недоречен је као крај *Сийничарнице*, јер остаје недоумица о томе куда су протагонисти нестали: у покушају да искупи ућуткану и демонизовану јунакињу Шарлоте Бронте, Рисова крај свог романа оставља отворен, те читалац не може са сигурношћу рећи да ли је Антоанета подметнула пожар и извршила самоубиство или се њена потиснута побуна освешћује и остварује у сну и халуцинацији. Иако је *Широко Саргашко море* тмуран и песимистичан роман у коме су улоге тлачитеља и страдалника унапред подељене, завршница оставља бар нејасну и тешко оствариву могућност побуне и бекства. Бронтеова је, барем несвесно, своју прокажену, маргинализовану и невидљиву јунакињу оснажила деструкцијом, претворивши је у разарачку снагу, у алегорични импулс Ероса који се претворио у Танатос, убијајући и љубав и предмет љубави.

Широко Саргашко море настаје реинтерпретацијом књижевног класика и освешћивањем и оснаживањем оних аспеката књижевног текста којих стваралац није био сасвим свестан, за разлику од *Господара* Колма Тојбина у ком се реални живот књижевног ствараоца претвара у фикцију и приказују процеси гушења, ескапизма и репресије; *Сийничарница* 'Код срећне руке' Горана Петровића ритуал читања претвара у алтернативни свет и варљиви извор љубавне жудње. У сва три случаја уметнички учинак зависи од парадоксалног ефекта који треба да оствари књижевни јунак: да, иако позајмљен из живота или књижевности, функционише као оригиналан и самосвојан и да послужи као катализатор ванлитерарних, филозофских и идеолошких ставова својих аутора.

Литература

- Бити, Владимир, *Појмовник сувремене књижевне теорије*, Матица хрватска, Загреб, 1997.
- Chatman, Seymour, *Story and Discourse*, Cornell University Press, Ithaca, 1978.
- Margolin, Uri, „Characterization in Narrative“, *Neophilologus* vol. 67, no 2, 1983.
- Mendelsohn, Daniel, *The Passion of Henry James*, *The New York Times*, 20. VI 2004.
- Mudrick, Marvin, „Character and Event in Fiction“, *Yale Review*, 1961, 50, 202–218.
- Петровић, Горан, *Ситничарница 'Код срећне руке'*, Народна књига, Београд, 2000.
- Toibin, Colm, *Love in a Dark Time*, Picador, London, 2002.
- Toibin, Colm, *The Master*, Picador, London, 2004.

Vladislava Gordić Petković

LITERARY CHARACTER AS THE PRIMARY CONCERN OF THE NARRATIVE

Summary

The paper deals with various functions literary characters perform within the narrative. It focuses upon three novels, which differ in form and substance to a great extent. While *Wide Sargasso Sea* by Jean Rhys rewrites a literary classic, *The Master* by Colm Toibin turns the major facts of a literary biography into fiction. *The Curiosity Shop* by Goran Petrović empowers the process of reading by turning the narrative text into a parallel dimension of existence. Those three novels share the paradoxical effect their protagonists are bound to achieve: although knowingly borrowed from either life or a preexistent literary text, the characters have to function as independent and unique.